

MEĐUNARODNI ODNOSI

IRUDA BORKOVIĆ

CIONIZAM I NJEGOVA HISTORIJSKA POZADINA

1920. godine bio je Franc Kafka protiv prijedloga da se historija Čeha prevede na njemački jezik, jer je smatrao da je to besmisleno. Bližnjega se bolje podjarmljuje, što je bila namjera Nijemaca, ako ga se ne poznaje, jer nema griznje savjesti. To je smatrao, također, razlogom zbog čega nitko ne poznaje povijest Židova, »a i ono malo poznavanja biblijske povijesti je više bajka, koju se kasnije s mladošću baca u provaliju zaborava«. Kafka, češki Židov, pripadao je praškom krugu intelektualaca i umjetnika. Istodobno bio je cionista, a osjetio je inventivno i svu tragediju sudbine, po marksističkoj terminologiji, nehistorijskih naroda na istoku Evrope, koji su se tada, kao i sada, borili za svoju nacionalnu afirmaciju. Židovi su u tom dijelu svijeta dijelili svoju historijsku sudbinu s ostalim slavenskim narodima, pa se o cionizmu ne može govoriti, ne poznajući ovu njihovu zajedničku historiju. Ovo bi značilo, prema Kafki, lišiti se savjesti, pa prema tome, poistovjetiti se sa svim onim što iz toga slijedi, a to nije beznačajno u modernoj historiji Evrope.

Osnovna činjenica židovskog života u vrijeme prije francuske revolucije, jeste izolacija Židova od njihovih evropskih susjeda i njihov neodređen status kao neevropljana. Oni nisu bili »stranci« u običnom smislu, niti pridošlice u Evropi. Znatne židovske zajednice postojale su mnogo stoljeća prije nežidovskih zajednica u Evropi i prije pojave kršćanstva, ali je širenje kršćanstva i nastajanje evropskih kršćanskih zajednica između IV i V stoljeća uništilo ravnopravnost židovskog statusa i ekonomsku i političku osnovu židovske sigurnosti. Židovi su bili izolirani, ne stoga što su bili došljaci, već zbog toga jer su ih se bojali, kao neprijatelja Krista, a možda što im se i zamjeralo da su ga stvorili. **Juden Gasse — Židovska ulica — geto**, značila je više od izolacije. Ona je predstavljala i židovsku **autonomiju**. 400.000 Židova u zapadnoj Evropi u XVIII stoljeću bilo je organizirano na osnovi korporativne autonomije. U decentraliziranom feudalnom društvu imali su pravo i odgovornost da sami sobom vladaju, neku vrstu samoupravljanja. Imali su vlastitu obrazovnu, religioznu, administrativnu, socijalnu, zdravstvenu i sudsku službu. Tako dugo dok su

plaćali kolektivne takse i druge dažbine, vladari nisu dirali u njihovu **suverenost geta**. Sinagoga je ostala centar židovskog života, a najveća kazna — **herem**, bila je vrsta rabinske ekskomunikacije iz zajednice, a izricala se svakom tko se nije podvrgavao njezinoj vlasti. I poznati filozof Spinoza (1632—1677) bio je zbog slobode misli ekskomuniciran. Zajednica je prema bogatstvu bila podijeljena u klase, u kojima su stariji imali gotovo autokratsku vlast. Kada je u XVII stoljeću počeo opadati ugled rabina, tj. židovskog svećenstva, židovska zajednica bila je zatvoren svijet u kojem je vladao svjetovnjak i političar. Financijsku strukturu Juden Gasse — geta kontrolirala je bogatija židovska oligarhija, koja je nastojala da prebaci sve veće financijske terete na osiromašene židovske mase. U predvečerje emancipacije u Evropi većina židovskih zajednica još je održavala integritet svog religioznog, obrazovnog i sudskog sistema, ali je ipak bila na rubu propasti i u otvorenoj klasnoj borbi. U to vrijeme i većina kršćanskog evropskog stanovništva bila je osiromašena i nesigurna, a Židovima, iako su bili odvojeni i bez društvenog kontakta s kršćanima, bila je zajednička želja da se oslobode bijede i nedostojnog života.

Ipak je najteža od svih restrikcija u to vrijeme bila ponižavajuća — Juden Gasse — geto. Historijat geta vezan je uz jedan od najmračnijih perioda katoličke crkve. U toku žestokih doktrinarnih rasprava s reformacijom, katolička crkva je smatrala da nevjernike treba staviti izvan društva. Žuta traka, dugačak kaftan, uzdignuta kapa, nisu bili dovoljna opomena za kršćane. Papa Pavao IV stvorio je prvi »službeni geto« i to u najbjednijem kraju Rima 1555. godine. Drugi katolički, a kasnije i protestantski suvereni, slijedili su primjer Pavla. Nad vratima geta ukrašenim maslinovim grančicama i orijentalnom ornamentikom ispisane su slijedeće riječi Talmuda: »Od kada je Jeruzalem pao, zatvorena su sva vrata raja, osim jednih, vrata suza.« A ipak je Albert Einstein, koji je živio u svijetu nauke, hladnih matematičkih formula i jednadžbi, u čistom svijetu uma dvadesetog stoljeća, sjećajući se svojih predaka, rekao: »Ovi neuki, skromni ljudi živjeli su bolje od nas, jer je svaki od njih pripadao svakim pojedinim djelićem svoje biti zajednici, s kojom je bio potpuno srastao.«¹

I dok su se u zapadnim gradovima, u Njemačkoj, Italiji razvijali trgovački i kulturni centri, s tipičnom Juden Gasse — geto, u Poljskoj su prevladavala slavenska sela s trošnim kolibama i seoskom sirotinjom. U mnogim gradovima i gradićima čitavo stanovništvo bilo je židovsko. Ali, iako nije bilo geta u zapadnom smislu, izolacija Židova nije bila manja u Poljskoj nego u Njemačkoj i Italiji. Ona je, u stvari, bila čak i dublja nego u centralnoj i zapadnoj Evropi. Primitivni i pobožni katolički, poljski seljak, smatrao je taj strani orijentalni narod Izraela, koji ne pri-

1. Sachar M. Howard: The course of Modern Jewish History, str. 410.

znaje Krista, a služi se misterioznim i čudnim običajima, inkarnacijom Antikrista. I što se manje imalo veze s ovim izdancima tmine, smatrali su se sigurnijim od zaraze.

Ovo je Židovima bilo po volji, jer su mogli gajiti svoju autonomiju. Samoupravljanje Židova u Poljskoj bilo je čak i šire od zapadnog. Nazivalo se **kahal**, što je uključivalo gotovo svaki aspekt života: religiju, obrazovanje, sudstvo, higijenu i socijalne službe. Poljski monarh, dok god je ubirao takse za svoje kraljevske blagajne, nije se u to miješao. I ovi poljsko-židovski kahali bili su jednako autokratski kao i židovske vlasti na Zapadu. Glavni vođe kahala bili su često bogati tirani, koji su poreze prebacivali na osiromašene židovske mase. U XVIII st. kahali su bili pred propašću, a narod nezadovoljan. U tome nije bilo razlike sa Zapadom. Ipak je najvažnija razlika, koja će imati ogromnog utjecaja na razvoj cionizma u XIX stoljeću bila u tome, što su istočne židovske zajednice bile organizirane u veliku **nacionalnu** federaciju. Ta je federacija bila kahal »četiriju zemalja« — Velika Poljska, Mala Poljska, Volhinija i Litva — četiri najveće provincije poljskog kraljevstva. Taj vladin aparat na širokoj nacionalnoj osnovi, čuvao je židovske civilne interese u Poljskoj i služio kao posrednik između Židova i poljskog sejma i dvora. U XVI st. Poljska je bila druga država najveća u Evropi i jedna od najmoćnijih. Dva stoljeća kasnije bila je najslabija. Tako su i poljski Židovi bili izabranici svjetskog židovstva, jedan snažan, bogat, trgovački narod u snažnoj državi koji je kasnije propadao jednako sa snagom poljske države. I dok je na Zapadu stvaranje apsolutne monarhije uvjetovalo odgovarajuće slabljenje moći katoličke crkve, na Istoku pad poljske monarhije stvorio je najmoćniju katoličku crkvu u Evropi, koja je gotovo u cjelini bila pod nadzorom jezuitskog reda. U suradnji s poljskom šljahtom, mržnja prema Židovima je rasla, a ipak je tipični poljski Židov bolje živio od tipičnog poljskog kršćana. Židov je bio pismen, kao trgovac raspolagao je novcem, a imao je i veću slobodu kretanja nego na Zapadu — svakako veću od poljskog kmeta, koji je bio najbjedniji u čitavom kršćanskom svijetu. Loše hranjen, loše obučen i loše nastanjen; on je živio u prljavštini i umirao u bijedi. I dok je na Zapadu život pokazivao znakove poboljšanja, poljski Židov je sa strahom promatrao zapuštenu fizionomiju poljskog seljaka i shvatio da se i sam pretvara u ogrubjelu sliku samoga sebe. Znao je: kada granice fizičkih i intelektualnih razlika nestanu, da će njegov položaj »nevjernika« — prezrenog, oklevetanog i mučenog — postati potpuno nepodnošljiv.

Nakon konačne diobe Poljske 1795. godine, Napoleonovih ratova i Bečkog kongresa 1814, veći dio originalne poljske kraljevine trebao je da ostane u sklopu s Rusijom, koja je tada s Poljskom do 1918. godine naslijedila i ogroman rezervoar poljskih Židova.

Rusija je u XVIII st. geografski bila najveći imperij na svijetu, ali njene bizantijske kupole u gradovima i primitivne kolibe

na selima, bradati nepismeni seljaci, po Krleži »vječne Vanjke«, koji su spavali u istim prostorijama sa životinjama, latergični i odsutni u vremenu, govorili su suštinsku istinu ruske historije, da je carski imperij poluorijentalan, a njegovi narodi još uvijek polubarbarski. Atavistička religioznost koja je na Zapadu opadala dva stoljeća ranije, u Rusiji je ostala sa svim njenim mračnjaštvom. Za pobožnog grčko-pravoslavnog Rusa Židov je, također, bio nevjernik i ubojica Krista. Poslije cara Ivana IV Židovima, čak, nije bilo dopušteno da stanuju u Rusiji. Još 1762. godine Katarina Velika dozvolila je naseljavanje i putovanje svim strancima — »kromije Židov«, osim Židovima, a samo deset godina kasnije Rusija, koja se bojala nekoliko tisuća Židova, najednom je naslijedila stotinu hiljada, a na kraju XVIII stoljeća u Rusiji je bilo gotovo milion poljskih Židova.

Osnovna karakteristika moderne ruske historije jeste napor vladaoca i inteligencije da oponaša običaje i ponašanje Zapada. Ipak je aparat ruske vlade ostao razdvojen i beznadežno neefikasan, a pravni postupak arbitraran i svojevoljan. To je stvorilo jednu vrstu intelektualne progresivnosti, s jedne strane, i birokratske nesposobnosti, s druge, što se sve odražavalo na život Židova u Rusiji. Godine 1794. carskim ukazom su određene granice u kojima su Židovi smjeli stanovati, a one su, uglavnom, odgovarale bivšim granicama poljske kraljevine. Ni jedan dekret u historiji, ni špansko izgnanstvo 1492, niti ustanovljavanje geta u XVI st. u Evropi nije stavljalo teže političke, ekonomske, intelektualne okoline na židovski narod.

Bez sumnje da su Židovi ruskim carevima bili ogroman i nerješiv problem. Od diobe Poljske tri ruska vladara — Katarina II, Aleksandar I i Nikola I, činili su ozbiljne napore da stope ovaj narod s ruskim, činili su to sistemom školstva, krštenjem u vojsci i uključivanjem u poljoprivredu. Ništa od svega nije uspjelo. Židovi su ostali Židovi: tvrdoglavi, pobožni i privrženi svom plemenu. Bio je moguć samo još jedan pristup, ali je on zahtijevao osnovnu modernizaciju ruske političke misli, a to je već bilo znatno teže. Bio je to put emancipacije.

Na Zapadu, osnovne ekonomske i pravne dobiti francuske revolucije sačuvane su i nakon Bečkog kongresa 1814, a 1834. godine, kada je židovski bankir Benoit Fould izabran za narodnog zastupnika oblasti St. Quentin, Heinrich Heine mogao je satirično pisati: »Emancipacija je potpuna sada kada Židov bez mozga, talenta, sposobnosti ili bilo kojeg dara osim bogatstva, može kao bilo koji kršćanin jednako obdaren, biti izabran u najviše zakonodavno tijelo«. Židovska emancipacija širila se prema istoku preko Rajne, južno od Švicarskih Alpi i uz dolinu Dunava. Tu su bila bojišta na kojima se trebao židovski status i sloboda konačno ostvariti.

Na kongresu u Beču 1814. godine, prvi puta u historiji raspravljano je na međunarodnoj konferenciji o pravima Židova. Time je stvoren važan presedan da se o ljudskim pravima uopće raspravljalo na internacionalnom nivou, što se ranije smatralo samo unutrašnjim problemom svake države posebno. Njemački diplomati željeli su iskorijeniti Napoleonovo progresivno zakonodavstvo, ali su bogati židovski bankiri Berlina, Frankfurta i Beča bili odlučni da spase što se spasiti daje. Neki od najvećih državnika Evrope javno su iznosili principe židovske emancipacije, čak i austrijski kancelar Meternich, iako je najkonzervativnija od svih ostala habzburška monarhija, u kojoj je bila moćna jedna od najmračnijih katoličkih hijerarhija u Evropi. Sve narodnosti patile su od habzburških okova, ali 325.000 Židova Austrije, Mađarske i Galicije, iako nisu bili izuzeci, ipak su trpjeli više.

Franc Kafka, između 1920. i 1924. godine, pisao je najstrašnije komentare o životnim uvjetima čovjeka, koji su ikada u modernoj Evropi objavljeni. Ti komentari su rezultat habzburškog nasljedstva u kojem život opisuje ovako:

»U nama još uvijek žive tamni kutevi, tajanstveni prolazi, sljepi prozori, prljava dvorišta, glasne birtije i zatvorena svratišta. Mi prolazimo širokim ulicama novosagrađenih gradova, ali naši pogledi i naši koraci su nesigurni. Mi u sebi još uvijek drhtimo, kao u starim ulicama bijede. Naše srce još ništa ne zna od izvršene sanacije. Nezdravi stari židovski geto u nama je mnogo stvarniji od higijenskog novog grada oko nas. Budni idemo kroz san: samo još sablasti proteklih vremena.«²

Te riječi samo su svjedočanstvo osjećaja potpune otuđenosti.

Židovski bankari, koji nisu imali senzibilitet židovskog intelektualca i umjetnika Franca Kafke u XIX stoljeću, predstavljaju poseban fenomen moderne evropske historije. Oni su vjerovali da će isprobanom tehnikom Hoff Judena — dvorskih Židova iz srednjeg vijeka, tzv. Shtadtlan, što znači diskretna riječ na utjecajnom mjestu, trajno moći vršiti uticaj nad vladarima Evrope. Titule, medalje, lična priznanja pa i plemstvo bile su naplata za učinjene novčane usluge, a značile su slobodu od protužidovskih restrikcija prema vani, a možda i kompenzaciju za usamljenost i izolaciju duha. Karijera ovih finansijera često je bila vezana za konzervativna stremljenja. Oni su poštivali autoritete bez obzira na ideološku orijentaciju režima na vlasti. Oni su se bojali zahtjeva širokih narodnih masa, i nisu vjerovali u moć demokracije. Njihov utjecaj je bio daleko veći od njihovog broja. Iako veza ovih finansijskih mudraca nije bila bliska židovskoj zajednici iz koje je proizašla, a prema kojoj su se ponašali pokroviteljski, njihova karijera konačno je dala predstavu o svim Židovima. Ova predstava zasjenit će identifikaciju Židova s nacionalnom sudbinom i srećom naroda s kojima su živjeli, što je karakteriziralo većinu

zapadno-evropskih Židova. U XX stoljeću izmučene i atomizirane mase nacionalnih država, koje su se pobunile protiv redovnih vladarskih tradicija, povezat će sve Židove birokracijom koju su prezirali. Židove će nazvati internacionalistima i kozmopolitima u vrijeme kada ove riječi predstavljaju najopasnije značenje u rječnicima moderne politike.

U razvoju monolitne države koja je povezivala narode s državom, pluralizam kulture smatran je nemodernim kao i korporativizam. Homogenost kulture poistovjećivala se s lojalnosti nacionalnoj državi i ovo je bilo važno za židovsku misao. Židovi Njemačke bili su jednom nogom u getu, a jednom u slobodnom svijetu. Da bi dokazali svoju lojalnost, žrtvovali su svoju religioznu i nacionalnu identifikaciju. U Francuskoj, Engleskoj i Nizozemskoj emancipacija je tako brzo napredovala da nije zadavala probleme savjesti. U Austriji Židovi su i dalje mislili da su korporativna i nacionalna grupa. Najviše konfuzije bilo je u Njemačkoj, gdje je živjelo najviše Židova, a bila je rezultat sumraka emancipacije i kratkog i intenzivnog kontakta s njemačkom inteligencijom i plemstvom. Ambivalentnost onih koji su krenuli iz svijeta geta u blistavi novi svijet emancipacije, mogla je da poštuje a jednako i prezire oba svijeta.

Heinrich Heine bio je jedan od najdramatičnijih primjera te vrste ambivalentnosti. Njegova uloga u njemačkom revolucionarnom pokretu bila je znatna, ali njegova karijera kao Židova nije manje značajna. Bez sumnje je njegova odluka da se krsti bila motivirana oportunistom. Svom prijatelju Mozesu Mozeru pisao je: »Da sam mogao da živim od krađe srebrnih žlica, a da ne idem u zatvor, ja se nikada ne bi krstio.«³ Krštenje, smatrao je »legitimacijom za prijem u evropsku kulturu«. Jean Paul Sartre nazvao je to »bijeg u univerzalno« a Martin Greenberg tvrdio je da je Heine želio, kao i mnogi Židovi poslije njega, pobjeći iz židovskih uvjeta ne negativno, bježeći od njih, već pozitivno transcendirajući ih. Heine je pisao: »Bilo bi neukusno od mene i vrijedno prezira da se stidim da sam Židov, ali bi bilo jednako smiješno da izjavljujem da to jesam.«⁴ Kao tipično dijete prosvjetiteljstva smatrao je da ispovjedanje judaizma ograničuje širinu njegovog shvaćanja humanosti. Judaizam se tada smatrao teologijom etičkog monoteizma ali, također, i historijskim proizvodom židovskog naroda, misli i duha. Svoje »helenske« ideale pred kraj života napustio je, a ocjenu svoga kulturnog židovskog nasljedstva opisuje slijedećim riječima:

»Prije sam imao malo naklonosti za Mojsiju, možda zbog toga što je duh helenstva vladao samnom, i ja nijesam mogao oprostiti židovskom zakonodavcu njegovu netoleranciju predstave

3. Sachar M. Howard: The course of Modern Jewish History, str. 143.

4. idem 1, str. 143.

ili bilo koje vrsti plastičnog prikazivanja. Ja nisam shvatio da je uprkos neprijateljskog stava prema umjetnosti Mojsije sam bio velik umjetnik, obdaren pravim umjetničkim duhom. U njemu, kao i njegovim egipatskim susjedima, umjetnički instikt izražavao se jedino u ogromnom i neuništivom. Ali on nije kao Egipćani stvarao svoja umjetnička djela iz cigle ili granita. Njegove su piramide bile građene od ljudi, njegovi obelisci izvajani iz ljudskog materijala. Slabu rasu pastira on je pretvorio u narod, koji je prkosio stoljećima — velik, vječan, sveti narod, božji narod, primjer drugim narodima, prototip čovječanstvu, on je stvorio Izrael. Sada ja razumijem da su Grci samo bili prekrasni mladići, dok su Židovi uvijek bili ljudi, snažni, nesavrtljivi ljudi...⁵

Heine je govorio za bezbroj tisuća Židova XIX stoljeća koji nisu imali njegovu kristalnu rječitost, ali koji su dijelili njegovu tragičnu dilemu.

Nakon smrti Nikole I, 1855. godine, i poraza u Krimskom ratu, u Rusiji se javljao otpor protiv sterilnog upravnog aparata. Ugnjeteni narodi željeli su promjene. Aleksandar II vršio je reforme, a pravno oslobođenje 47 miliona kmetova godine 1861. od historijskog je značenja. Uveden je sistem zemstva i rekonstruiran pravni sistem po uzoru na zapad. Godine 1865. dekretom vlade dozvoljeno je židovskim trgovcima i intelektualcima, dakle, jednoj određenoj eliti, da sele u unutrašnjost Rusije. Time se želilo privući židovski kapital za izgradnju moderne industrije. Ta, kvazi-emancipacija, primljena je s oduševljenjem, a hebrejski časopisi pisali su panegirike caru oslobodiocu i citirale stih iz Solomoneve pjesme nad pjesmama: »Došlo je vrijeme kad ptice pjevaju, a glas grlice čuje se u našoj zemlji.« »Naša je domovina«, pisao je Rassvet rusko-židovske novine, »Rusija. I kao što je njezin zrak naš i njezin jezik mora također biti naš.«⁶ Zeilberling, židov-

5. idem 1, str. 145.

6. Osnivač i izdavač prvih židovskih novina na hebrejskom, jidiš i ruskom — Hamelitz, Jidišer Volksblatt i Rassveta je Aleksander Tzederbaum, centralna ličnost pokreta Haskale, djed Juliusa Martova (Tzederbauma), najužeg saradnika Lenjina i njegovog ličnog prijatelja u izbjeglištvu, urednika Iskre, itd. 1902, kad je uredništvo Iskre izrađivalo program ruskog revolucionarnog pokreta, Lenjin je prepustio Martovu zadatak pripremanja odjela za nacionalno samoopredjeljenje. Deset godina kasnije Lenjin je izjavio »Martov je izradio nacionalni program i provodio ga 1903«. 1914. godine Lenjin je ponovno bez prigovora i ograđivanja priznao Martovu njegov internacionalizam. A ipak je Martov s dvadesetdvije godine, 1895, prvi formulirao ideje koje su vodile k osnivanju Bunda i Poale ziona — posebnih židovskih radničkih organizacija. On je smatrao da je borba protiv nacionalnog podjarmljivanja zadatak socijaldemokracije, a da je položaj židovskih radnika i unutar te borbe specifičan i otežan. Njega su neki nazivali »Hamletom socijalne demokracije«, a bio je plemenit predstavnik bogato obdarene rusko-židovske inteligencije, koja se konačno našla u prednjim linijama revolucije da bi je ista uništila. 1920. godine Lenjin mu je odobrio odlazak iz Sovjetskog Saveza i na samrtnoj postelji žalosno je rekao svojoj ženi »Tvrde da i Martov umire« i tako mu do kraja ostao odan prijatelj.

I usprkos stradavanju i progonima Židovi u istočnoj Evropi imali su ogroman prirast stanovništva u XIX st. Dok ih je u početku bilo oko jedan milijun, krajem tog stoljeća bilo ih je gotovo 5,5 milijuna. To je stanovništvo bilo koncentrirano na području od 362.000 milja što je činilo 20% evropske Rusije i 4% čitavog ruskog carstva. Prema Cenzusu od 1887. godine oko milijun i pol židova nastanilo je bivše poljske pokrajine, južnu Litvaniju i Bijelu Rusiju. Polovinom stoljeća pola ovog stanovništva živjelo je u gradovima, a ostali su bili raštrkani po gradićima i selima. 40% bavilo se trgovinom, a ostali su bili obrtnici ili su vršili razne usluge, a ovo je bio mnogo manji procenat trgovaca nego na Zapadu. Ali, iako nisu svi Židovi bili trgovci, nije bilo trgovca koji nije bio Židov u tom okrugu. Njihov je upliv bio naročito jak u višim trgovačkim krugovima a bili su glavni posrednici u trgovini između sela i grada, naročito u trgovini žestokim pićem. U drugoj polovini XIX stoljeća sudjelovali su u industrijskoj izgradnji Rusije, a tri četvrtine željezničke mreže izgrađeno je na njihovu inicijativu. Raspolagali su s najviše obrtnog kapitala i najboljim međunarodnim finansijskim vezama sa Židovima Berlina, Pariza i Varšave. Dali su osnovu ruskom modernom bankarstvu, a vladali su industrijom šećera, čiju su sirovinu kupovali od zemljoposjednika. Ipak se većina bavila sitnom trgovinom i sitnim obrtom, a život im je bio, kao i ostalim narodima u Rusiji, težak, uskogrudan i nazadan. Često su radili iscrpljujuće i ponižavajuće poslove. Živjeli su ipak bolje od ruskog seljaka. Do cara Aleksandra III nije bilo političkih i socijalnih nemira. Najveći utjecaj na njihov život imala je vjera a bez sinagoge, groblja, ritualnog klanja stoke i drugih ceremonija nije se mogao zamisliti život u »Štetlu«. Židovi u sinagogama molili su se odano, usrdno i hvalili su Boga da im dopušta da izdrže život usred oceana neprijatelja. U židovskom i orijentalnom svijetu život teče unutar religioznih iskustava a sreća je dio života, pa prema tome, i dio religije. U subotu su odbacivali svoje brige. Nestalo je monotonije, dosade, ponižavanja i gorčine, a žene su palile svijeće i smatrale se kraljicom u domu Izraela. I nije sve bilo bolno i crvotočno u židovsko-ruskom području. Među ruskim Židovima nije bilo nepismenosti, učenje je bilo univerzalno i religiozno. Polovinom stoljeća bilo je 6000 privatnih škola s oko 15.000 đaka na području koje su nastanili Židovi. I đaci i učitelji bili su većinom siromašni i živjeli su od milostinje. Glavni centri židovskom intelektualizmu bili su Voložin, Mir i Vilna. Poznavanje Talmuda bio je najveći uspjeh, ali kako je Talmud opisivao mnogo praktičnih predmeta, od građanskih šteta do seksualnih odnosa, prijelaz od religioznog na svjetovno obrazovanje nije stvaralo teškoće, jer je i taj način izučavanja Talmuda izoštravao intelektualne sposobnosti. Nije slučajno da je prvi židovski revolucionarni kružok u Rusiji osnovan u ra-

binskom seminaru u Vilni. Talmudov naglasak na humanizam dao je kasnije podstreka idealističkom sagorijevanju u revolucionarnom pokretu (to bi moglo biti predmet posebnog članka).

U to vrijeme rusko stanovništvo živjelo je na mnogo nižem kulturnom nivou, pa čak i u periodu kvazi emancipacije. Godine 1860. samo malen broj Židova učio je ruski. Židovi i Rusi živjeli su u dva različita svijeta od kojeg je ruski bio sigurniji, ali židovski, prema shvaćanju Židova, senzibilniji, na višem stupnju i u većem dostojanstvu. Svi pokušaji Nikole I i Aleksandra II da Židove uklope u rusko stanovništvo propali su, jer su ovi smatrali slavensku kulturu primitivnijom i davali su otpora integraciji, a postali su još samosvjesniji i nezavisniji, pridržavajući se svojih religioznih i socijalnih formi koje su smatrali simbolima lojalnosti i izrazom poštovanja prema bližnjemu.

U prvoj polovini XIX st. ruska kultura je bila na početku svoga razvoja. Raniji židovski prosvjetitelji, nazvani maskilin, obožavali su Njemačku. Njemačka kultura koja je toliko utjecala na »salonske« Židove, nakon Mendelzohnove epohe u Evropi, vršila je isti fascinirajući utjecaj i na galicijske Židove koji su bili u najužoj vezi s Njemačkom, ali se to obožavanje Njemačke ograničilo na odjeću, manire, naučno i ekonomsko istraživanje njemačke tehnologije. Moses Mendelzohn, rođen u Dasau 1729, predstavlja začetnika prosvjetiteljstva u Njemačkoj u XVIII st.

Prvi veći uticaj zapadnog mišljenja na Rusiju došao je nakon kongresa u Beču, kada su ruski pisci nastojali da uključe u ruski politički i socijalni sistem najznačajnije teorije i tehnike zapadnog života. Tada je svjetovni intelektualni interes među ruskim Židovima postao integralni dio šireg ruskog prihvatanja zapadnih ideja. Glavni zapadnjaci — Puškin, Hercen, Bjelinski, a kasnije Pisarev i Černjiševski — nisu htijeli napustiti autentične i trajne vrijednosti slavenske civilizacije. Oni su željeli ostvariti dublju ideološku vezu između Istoka i Zapada. Bjelinski je pisao »Sudbina Rusije jeste da preuzme elemente evropske i svjetske civilizacije što se dovoljno odražava historijskim razvojem, geografskim položajem i različitošću rasa koje ih čine. Preuzimanje tih elemenata ne može biti mehaničko ili eklektičko, već organsko i konkretno«. Turgenjev je išao dalje i tražio drastične reforme koje su bile karakteristične za vladavinu Petra Velikog. Ovakvo šire upoznavanje i saznavanje zapadne kulture postalo je jedno od glavnih opsesija ruskog intelektualnog interesiranja za nekoliko desetljeća a izgledalo je kao da će donijeti i bolji život.

Takova reakcija ruskih pisaca na kulturne tekovine Zapada odrazila se i na Židove kojih se intelektualni horizont, širenjem svjetske trgovine početkom XIX st., znatno proširio. Galicija je bila raskrsnica trgovaca između prosvijećene Njemačke i nazadne Rusije, a galicijski gradovi Lavov, Brodi i Tarnopol bili su glavna trgovačka stovarišta i na udaru utjecaja evropskih ideja, gdje se razvio pokret **haskale**.

Kao i francuska buržoazija i prosvijećeni Židovi Mendelzoh-nove Njemačke, jedno stoljeće ranije, tako su trgovci Galicije i Odese bili odlučni da prekinu s intelektualnim getom i da se po-stave na isti socijalni nivo s ruskom i austrijskom srednjom kla-som, ali oni nisu kao njihovi prethodnici u Francuskoj i Njemačkoj svoj program postavili isključivo u ime građanske klase koju su predstavljali, već u ime čitavog židovskog naroda. Oni su bili uvjereni da će njihov program prosvjetiteljstva riješiti većinu kulturnih, ekonomskih i političkih problema židovskog života.

Početak haskale u Galiciji, Odesi i Petrogradu nije imao formu germanizacije i u tom je odlučujuća razlika između židovskog svje-tovnog humanizma na Istoku i Zapadu. Kao i ruski zapadnjaci židovski humanisti istočne Evrope nisu željeli da se germaniziraju ni duhovno, ni emocionalno, ni religiozno. Za razliku od emanci-pacijom opsjednutih njemačkih Židova, iako su bili humanisti, željeli su stvoriti modernog Židova, a ne Židova Nijemca ili Žido-va Rusa.

Hebrejski jezik bio je jezik židovske historije. Njega su ti židovski humanisti upotrijebili da bi ostali u židovskom životu, samo su time, ujedno, odijelili srednju klasu Židova od ostalog stanovništva koje se služilo jezikom jidiš, koji je kasnije postao jezik židovskog proleterijata, a bio je mješavina nastala u sred-njem vijeku, spajanjem njemačkog i hebrejskog, a kasnije ubaci-vanjem slovenskih riječi, postao lingvistički izraz židovskog kre-tanja prema Istoku i humanijeg literarnog izražavanja.

Haskala je bila istočna verzija nauke judaizma. Solomon Ra-paport i Nahman Krochmal analizirali su židovsku historiju i literaturu objektivno i uklanjali mitove i religiozni i srednjovje-kovni opskurantizam prošlosti. Na način njemačkih idealista Krochmal je pronalazio karakteristike koje su stvorili historijski židovski »duh«. Stavljajući religiju u širi koncept nacije, Krochmal je dao osnovu za svjetovnu nacionalnu filozofiju židovske histo-rije, koja je konačno dobila sav svoj značaj u cionizmu. Duh ži-dovskog naroda u modernom svijetu smatrao je da je stegnut hasidizmom i konzervativnim talmudizmom. Metodološki — prvi je prišao naučno židovskoj historiji.

U toku 1840. i 1850. godine prešlo se iz polemičke racionalni-stičke faze Haskale na romantično oduševljavanje života i veličine svijeta izvan uskog područja židovskih naseobina. Romantična literatura omogućila je bijeg od stvarnosti. Priroda, ljepota, lju-bav, akcija — sve se ponovno ispitalo. Ovo je bio period Nikole I kada se ruski romantizam našao na zenitu. Ruski jezik, koji je već Puškin digao na visok nivo, dobio je na rijetkoj ekspresivnosti u djelima Ljermontova, Gogolja. Bogatstvom kolorit historijskog seljaštva, koje je karakteriziralo pisanje tih ruskih velikana, na-kon njihove smrti priložio se u židovski intelektualni svijet i snažno utjecalo na daljnji razvoj židovskog humanizma.

Historijske romanse Abrahama Mapua ponovno su oživljavale herojsku prošlost biblijskih Židova, a isticanje historijskog seljaštva sve je više davalo svjetovni vid životu ruskih Židova, ali je istodobno oživljavalo i nacionalne osjećaje.

Devetog Aba, 70 godina poslije Krista, rimski vojskovođa Tito osvojio je, nakon dugogodišnje opsade i jakog otpora, Jeruzalem. Još za vrijeme opsade napustio je Rabi Johanan Ben Sakai grad — po predanju dao se iznjeti u lijesu — i osnovao je školu u Jabni kraj Jafe. Tu se činjenicu tumači tako, da je u času nestanka državno-političke egzistencije Židova, židovstvo pretvorilo u duhovno bivanje. Tako je moglo dalje da opstane a time su u toku stoljeća stvorena dva suprotna pravca u židovskoj dijaspori, na koji je Martin Buber u novije vrijeme upozorio, i to jedan »oficijelni« rabinsko židovski i drugi »podzemni« mistični.

Taj mističan pravac ima svoje korijene u orijentu: Kina, Perzija, Indija. Židovska mistika svoja sasvim orijentalna razmišljanja o posljednjim razlozima (eshatologija) spekulativno je projicirala na mesijansko poslanje o dolasku carstva nebeskog nakon povratka Židova u staru domovinu (Apokalipsa). Na tim temeljima je vraćanje mistici u židovstvu rađalo čežnju za Palestinom, iako su i židovski rabini Palestinu smatrali izgubljenom i s čežnjom očekivanom vjerenicom.

Ta duhovna povezanost židovstva s Palestinom u toku historije izgranstva manifestirala se u najrazličitijim formama, a za modernu historiju židovstva imala je naročito značenje u razvoju na području ruskog carstva.

Židovska mistika nazvana hasidizam razvila se krajem XVIII i početkom XIX stoljeća u Poljskoj. Hasidizam se razvio kao socijalni revolt osiromašenih židovskih radnika za vrijeme diobe Poljske protiv bogatijih židovskih trgovaca, jer je srednja klasa uspjela da bolje poznavanje Talmuda napravi simbolom socijalne aristokracije. Neprosvijedeći radnik Galicije i Ukrajine teško je osjetio tu društvenu neravnopravnost i čekao je da udari na Talmudiste. Godine 1815. hasidizam bio je prihvaćen od većine poljskih Židova. On nije bio teologija već način života u kojem se sadržaj mogao naći u duhovnom svijetu u kojem su svi ljudi i bogati, i siromašni, i pismeni, i nepismeni jednaki. I dok se židovska mistika često kroz historiju sintetizirala sa čvrstim pustinjskim intelektom, ukrajinska mistika hasidizam bila je oslobođena svake tvrdoće, ona je bila meka, narodna i puna osjećaja, gotovo slavenska. Ona je postala izvor snage koja nije zatajila ni pred plinjskim komorama Hitlera. Dalje ju je razvio Martin Buber koji je tvrdio da ova spontana židovska religioznost južne Poljske odražava autentični duh židovskog naroda i mnoge svoje filozofske misli izgradio je na temeljima te specifične židovske mistike. Socijalistički teoretičar dr Heinz Joachim Heydorn, primjetio je, ukazujući na ovaj neohasidizam Bubera: »Buber je prešao granice samoga sebe ... i time je učinio svijet transparentnim.«

I Ilja Erenburg, koji je imao posebnu vještinu da živi kao pisac u staljinističkoj Rusiji, kasnije, u svome romanu, koji je pisao oko godine 1926. pod naslovom »Buran život Lasika Rojtšvanca«, a u kojem opisuje Židova 20-tog stoljeća koji treba da se snalazi u sovjetskoj državi, također ukazuje na specifičnu psihologiju tog malog obrtnika iz Homela koji nikako ne može da uskladi svoje tradicionalne duboko ukorijenjene emotivne reakcije sa sovjetskom stvarnošću. Lasik prolazi kroz nju nesretan i, konačno, kad umire izjavljuje da nikada više neće tražiti veliku pravdu, a niti komadić kobasice. Frazeologija neshvaćenog marksizma i lenjinizma pomiješala se sa starom židovskom mudrošću — hasidizmom — i u tom zatvorenom svijetu izazvala pustoš.

U početku vladavine Aleksandra II nastala su veća socijalna i privredna poboljšanja. Ruski pisac i humanista Černiševski, koji je godinama živio po carskim zatvorima, postavio je pitanje: **Čto djelat.** To se pitanje usadilo u osnove ruskog socijalnog sistema. Vrijeme teoretiziranja je prestalo, a vrijeme akcije sazrelo. Esejisti Černiševski i Pisarev, koji su se nazivali »pozitivistima«, upućivali su svoj narod da misli u terminima neposrednih praktičnih reformi. I židovski humanisti, pod njihovim uticajem, također su tražili praktična socijalna i ekonomska poboljšanja. Osim toga, tražilo se što uže kontakte s ruskim narodom pa je godine 1871. preveden na ruski **Stari zavjet**, a Oršanski I. G. tvrdio je da su Židovi najbolji medijum za rusifikaciju raznih etničkih grupa u ruskom carstvu. Ovdje se stvarno radilo o »pozitivizmu«, a Židovi su trebali da se stope s Rusima jednako kao u Mendelzohnovoj Njemačkoj 100 godina ranije s Nijemcima. Jasno da je i ovdje, kao i u Njemačkoj, ovo bila neostvariva iluzija sa fatalnim posljedicama.

Pod utjecajem realističkog romana Turgenjeva, Tolstoja, Doštojevskog počeo je i Perez Smolenski, porijeklom iz Bijele Rusije, pisati novele koje su prodirale u centar ljudskog života. Stigavši preko Odese u Beč, štampao je 1872. godine svoj najpoznatiji esej »Am olam« (Vječni narod) u kojem ponovno brani židovski nacionalizam. Kao i ruski slavofili razočaran u neiskreno podražavanje Zapada, Smolenski je vidio opasnost ekstremizma humanizma Haskale, da ono ne vodi samo rusifikaciji već i potpunom napuštanju židovstva. On je tražio vjernost judaizmu i židovskim tradicijama. Sumnjao je u emancipaciju i smatrao da je nada u povratak u obećanu zemlju bitna za očuvanje židovskog naroda. I tako se od humanizma Haskale preko asimilacije jednog dijela Židova vratilo nacionalnom preporodu. Hebrejski pisci, koji su slijedili Smolenskog, transformirali su njegov jezik u pokretača cionističkog pokreta. Iako Smolenski nije imao u programu praktičnu rekonstrukciju Palestine, on je bio most između **židovskog kulturnog nacionalizma i modernog cionizma.**

I drugi nacionalni pokreti stimulirali su cionizam. Nacionalizam je bio evropski fenomen i on je zahvatio Židove jednako kao

i ostale narode. Moderna historija pokazuje da židovski nacionalizam nije samo reakcija na antisemitizam. Historija modernog židovskog nacionalizma počinje s osnovnom činjenicom **kohezivne etničke grupe**, koja je kao posebna živjela u istočnoj Evropi, a ne na zapadu Evrope. Prema riječima ruskog cara, Židovi su predstavljali »narod među narodima«, koji je bilo nemoguće asimilirati, jer je održavao svoje stare narodne običaje, imao poseban način ishrane (**košer**), jezik i zajedničku religiju. I što je bio Mazini za Italiju, Herder i Ranke za Njemačku, za ruske Židove bili su **Nahman Kročmal, Solomon Rapapor i Samuel David Luzzatto**, koji su bili uvjereni da iznose bogat folklor historijske nacije u svojim historijskim i filozofskim djelima.

Regenerativni impuls *Haskale*, hebrejski jezik koji je među židovskim intelektualcima evocirao historijske asocijacije i drugi evropski nacionalni pokreti stimulirali su cionističku aktivnost. Eliezar Perlman bio je pod utjecajem panslavizma Rusije i balkanskih zemalja u toku rusko-turskog rata 1877. i 1878. godine.

Najinteresantnija reakcija u Evropi bila je njemačkog Židova Mozesa Hessa, koga su prijatelji nazivali komunističkim rabineom. I kao što ni Marks, ni Engels, ni Lasalle nisu očevi socijalizma, tako nije ni Teodor Herzl prvi cionist u Evropi, već Moez Hess. Pod uticajem Mazzinija 1862. godine, napisao je knjigu: »Rim i Jeruzalem«. U njoj je Hess opisao pomlađeni židovski narod kao moralnog Mesiju svijeta.⁷

Nadovezujući na tu misao Martin Buber, živeći kasnije u državi Izrael, tvrdio je, da je cionistički pokret još daleko od toga da dostigne viziju Mozesa Hessa.

Ruska varijanta rađanja nacionalizma bila je slavenofilstvo koje se pod Aleksandrom III, godine 1871, pretvorilo iz ruske forme nacionalizma u promišljeni princip reakcije, po kojoj se ruskim interesima najbolje služilo bezkompromisnom autokracijom i reak-

7. Njemački filozof Karl Jaspers u svojoj knjizi »Die Atombombe und die Zukunft des Menschen« (»Politisches Bewusstsein in unserer Zeit«) 1961. možda najdoslijednije nastavlja Hessove ideje. On u Židovima vidi spasenje zapadne civilizacije. Smatra da samo postojanje Židova u stvarnosti brani zapadnu civilizaciju od propasti. Zapad ne može napustiti Izrael a da sam sebe ne napusti, ne zbog gubitka neke pozicije sile na zemlji, već zbog etičko političke propasti zapadne civilizacije. Uz Grke i Rimljane, Židovi kao Biblijski narod dali su najčvršće i najdublje tlo zapadnoj civilizaciji.

I Hess, otkrivajući u sebi živo Židovstvo, otkriva u židovskoj povijesti samostalne elemente zbog kojih, iako po uvjerenju socijalista, dolazi u sukob s Marxom. Za njega socijalizam nije samo privredni i tehnički proces, već i stvar duha. Socijalnu slobodu smatrao je posljedicom duhovne slobode, a socijalni pokreti nastali su ne samo iz potrebe želuca, već i iz potrebe »srca« i misli. Time je, oslanjajući se na stare židovske tradicije, koje i Jaspers smatra najvrijednijim etičkim principima zapadne civilizacije, pokušao prevazići materijalnu uvjetovanost razvoja socijalnih ciljeva, pa i etičkih principa, i u ponovnom rađanju židovskog naroda naći preduvjet za upotpunjenje ljudske povijesti.

cionarnim nacionalizmom. Ruski narod treba da ostane »ogromno stado«, poslušno i podložno slobodnoj volji jednog čovjeka, prema riječima Konstantina Pobedonoseva, ideologa ruskog reakcionarnog nacionalizma. Neruske manjine bile su podvrgnute kampanji »rusifikacije«. Godine 1881. centralni komitet za reviziju židovskog pitanja donio je niz pravnih propisa koji su ograničavali slobodu Židova do te mjere da su bili osuđeni na polaganu, ali sigurnu smrt. U maju 1882. stupili su na snagu kao »majski zakoni« i vrijedili su do ruske revolucije. Posljedica takve politike je bila, da su Židovi u Rusiji, krajem XIX stoljeća, bili toliko osiromašeni da je 40% bilo ovisno od milostinje.

Godina 1882. zahtijevala je revolucionarnu akciju i Weizmann to opisuje: »U dubinama narodnih masa javila se čežnja, nesigurna, neformulirana za židovsko samooslobođenje. Ona je bila svojstveno narodna, ispunjena tradicijom, i bilo je povezano s najstarijim sjećanjima na zemlju gdje se židovski život izrazio u slobodi. Iz ove čežnje rodio se moderni cionizam.⁸

Nacionalizam Nijemaca, Talijana i balkanskih naroda, osim zajedničke historije, folklorne muzike, zajedničkog jezika, ističe i **teritoriju** i sve što je s tim povezano. Kada su govorili o slobodi ti su narodi govorili o zemlji koju treba osloboditi. Za Židove istočne Evrope postojala je samo jedna zemlja i to Palestina. Za većinu tih Židova fizički povratak Palestine bilo je jednako dolasku autentičnog Mesije. Godine 1880. misao o povratku razvila se od želje u mogućnost dramatičnog spasenja. Nakon pogroma 1868. godine Smolenski je čak tražio da se Palestina ne smatra samo pribježištem, već teritorijalnim i duhovnim centrom židovskog naroda što ni jedna druga zemlja ne može da bude, pa čak ni Amerika u koju je tada, pred pogromom, bježala većina Židova. On je pisao 1868. god.: »Čak ako je ta zemlja i inferiorna svim drugim zemljama i ako se mnogo rada i napora mora uložiti da se ponovno izgradi ta pustoš, mi ćemo ipak izabrati Palestinu, jer je ta zemlja simbol naše nacionalnosti.«⁹

Godine 1881. Ben Jehudah izdao je apel na masovnu emigraciju u Palestinu i time je 19 godina prije cionističkog kongresa u Baselu formulirana osnovna cionistička ideja.

Prve cionističke grupe Hoveve Zion organizirane su u Rusiji 1880. i bile su ilegalne, a godine 1882. oko 7.000 Židova preselilo se u Palestinu. Kasnije je emigrirala i organizacija Bilu koja je imala marksistički karakter. Nekoliko stotina ljudi iz prve Alije osnovalo je poljoprivredna naselja koja su neki proglasili čak i Jasnajim poljanama pod uticajem Tolstojevih ideja. Postavilo se pitanje njihove pravne zaštite, jer su ovdje bili izvrgnuti samovolji turske birokracije, isto kao i u Rusiji carske birokracije. Samim

8. Chaim Weizmann, Memoiren. Das Werden des Staates Izrael, str. 30.

9. izvorkao t. 1, str. 266.

nastanjivanjem ništa nije bilo urađeno. Bilo je potrebno smionije i realnije rješenje koje je 1896. godine formulirao Theodor Herzl. On je godine 1896. izdao knjigu »Der Juden Staat« — »Židovska država«, u kojoj je pisao: »Ideja koju sam razvio u ovom panfleту je veoma stara, ponovna uspostava židovske države. Svijet odzvanja od krikova protiv Židova i ti krikovi probudili su uspavanu ideju«. Posljednja rečenica bila je suština Herzlove teme: Židovska država treba da se stvori kao odgovor na antisemitizam i propale iluzije asimilacije i liberalizma. Dublje ukorijenjene činjenice židovskog nacionalizma, židovskih kulturnih tradicija, historijskog afiniteta za Zion, njemu nisu bile važne. Knjiga je rješavala praktične potrebe koju će vršiti domovina u kojoj Židovi nikada ne će biti podvrgnuti antisemitizmu i pogromima. Ambivalentnost koju je Heine znao genijalno izraziti, tu je dobila realno rješenje, a Chaim Weizmann ruski Židov piše tim povodom: »U osnovi Juden Staat nije sadržala ni jednu novu ideju za nas. Ono što je toliko oduševilo židovsku buržoaziju i izazvalo negodovanje i prezir zapadnih rabina, bila je već dugo vremena suština naše cionističke tradicije... Ne ideja, već ličnost koja je stajala iza toga, nas je oduševila. Tu je bilo smionosti, jasnoće i energije. Činjenica da su zapadnjaci došli k nama neopterećeni s našim vlastitim predrasudama ima svoj odaziv... Mi smo bili u pravu u našoj instiktivnoj ocjeni da što je proizašlo iz Juden Staata je manje koncepcija, nego historijska ličnost.«¹⁰

Theodor Herzl bio je praktičan političar i tražio praktična rješenja putem diplomatskih veza pri velesilama Evrope. Ruski Židovi su imali velik utjecaj na promjenu plana Theodora Herzla. Kao »aristokrat« koji instiktivno nije vjerovao masama, on je u početku tražio pomoć od bogatih i uglednih Židova. Ali kada su mu Baron Maurice de Hirsch i Edmond de Rothschild 1896. odbili pomoć, on je počeo veću pažnju obraćati ogromnim ovacijama galicijskih i ruskih Židova, koji su ga susretali na putovanjima u istočnim provincijama Habzburške monarhije. 21. srpnja 1896. godine on je javio Jakobu de Haasu, počasnom sekretaru cionističkog pokreta u Londonu, »Ima samo jedan odgovor na tu situaciju: organizirajmo odmah mase«. To je bio sudbonosan čas modernog cionizma.

Prvi svjetski cionistički kongres održan je 29. kolovoza 1894. godine u švicarskom gradu Baselu. Herzl je u svoj dnevnik napisao: »U Baselu ja sam osnovao židovsku državu«. Svaki slijedeći kongres imao je više delegata koji su predstavljali najbolje židovske mozgove. Ipak, snagu i trajnost dao je velik broj ruskih i poljskih Židova, jer za njih nije bio Zion samo političko rješenje već činjenica od najdubljeg kulturnog i religioznog značaja, i zbog toga kratki uspjesi i neuspjesi diplomatskih pregovora nisu ih ni oduševljavali ni oneraspoložili. Ti su Židovi bili pod utjecajem jedne od najutjecajnijih ličnosti moderne židovske historije. Asher

Ginzberg (1858—1927) iz Ukrajine imao je moderno obrazovanje na zapadnim evropskim univerzitetima. Njega je zbunjivao naglasak koji su cionisti dali fizičkoj izgradnji Palestine. Godine 1881. pod pseudonimom Ahad Ha'am (Jedan od naroda) pisao je: »Sav problem materijalnog naseljavanja Palestine sastoji se u stvaranju centra koji treba da se stvori u zemlji naših predaka kao odgovor na istinit i realan nacionalni zahtjev... Ne 20 poljoprivrednih kolonija, niti 100... ne može automatski stvoriti naše duhovno spasenje«. ¹¹Misija cionizma nije po njegovoj tezi rješavanje problema Židova već judaizma. Smatrao je da Palestina daje malo rješenja za realne židovske probleme, jer će većina Židova i dalje živjeti u dijaspori još kroz niz generacija. Ahad Ha'am je tražio da se u Palestini stvori »minijatura židovskog naroda« koja će dati podstreka ostalim židovskim općinama u čuvanju judaizma. Taj duhovan preporod ovisan je u proročkom i duhovnom značenju Palestine, koja je jedina zemlja koja ima jedinstvenu židovsku historijsku povezanost.

Ginzbergova teorija imala je velikog uticaja na ruske židovske intelektualce koji su ga uspoređivali s indijskim Gandijem i talijanskim Manzzinijem.

On je sumnjao u politički cionizam Herzla, a to je odražavalo mišljenje velikog broja ruskih Židova koji su se nazivali »praktičari« i imali malo vjere u Herzlov diplomatski cionizam. S problemom Ugande napokon je došlo do otvorenog sukoba i bilo je samo pitanje vremena da snažan rezervoar istočnih Židova preuzme cijeli cionistički pokret. Herzlov nasljednik David Wolfsohn bio je diplomata rođen u Litvi i idealni posrednik između Istoka i Zapada. Godine 1907. dolazi do fuzije praktičkih i političkih cionista. Osniva se odjeljenje cionističke palestinske organizacije, koja je počela sa kolonizacijom pod rukovodstvom dr Davida Rupina. U slijedećim desetljećima cionistički pokret se razvija u samom Zionu. Ortodokсни Židovi ušli su u pokret preko Mizrahi partije da čuvaju tradicionalno židovstvo, a socijalisti preko Poale Zion, radničke partije koja je težila izgradnji kooperativne zajednice bez eksploatatora i eksploatiranih. Kasnije, 1936. godine, povezivanjem Poale Zion i Hashomer Hatzair stvorena je laburistička cionistička partija Mapai koja je vladala u svjetskoj cionističkoj organizaciji i u Palestini. Ona je najviše uradila u stvaranju države Izrael.

Na početku prvog svjetskog rata njemački židovski političari morali su potpuno napustiti kontrolu svjetske cionističke organizacije pred mnogobrojnim i svestranijim narodnim cionistima s ruskih područja. Od godine 1914. pokret je vođen i hranjen od velikog broja stanovništva istočne Evrope, a kasnije od njihovih srodnika po krvi, američkih Židova koji su se i u Americi borili sa židovskim organizacijama XIX stoljeće koje su bile pod utje-

11. izvor kao t. 1, str. 276.

cajem tzv. njemačkog aristokratskog duha i po strukturi oligarhijske. Američki Židovi danas predstavljaju najprogresivniju etničku grupu u SAD, najviše pod uticajem došljaka iz istočne Evrope.

Plima i oseka židovske sreće kroz stoljeća kao da je stvarala izvjesnu kompenzaciju. Nakon uništenja nezavisnosti Palestine, oživljavanje života u Babilonu, nakon propadanja u Babilonu, procvat u Španiji, propadanju u zapadnoj Evropi, nadovezivao se bolji život u Poljskoj. I kada je i u tom dijelu svijeta došlo do sve češćih progona, izgledalo je da će inicijativa za konačno uništenje doći istočno od Visle. Upravo se dogodilo protivno. Antisemitizam je dobio svoj smrtonosni intenzitet »konačne likvidacije« u kulturnoj Njemačkoj. Tu je mržnja prema Židovima postala više od instrumenta političke reakcije kakva je ona bila u carskoj Rusiji. Ona se dalje razvila i postala monstruoza tehnika kojom se napadala i potkapala sama struktura zapadne civilizacije.

Theodore W. Adorno, u svojoj knjizi »Negativna dijalektika« tvrdi, da se nakon Aušvica krivnja života ne može više pomiriti sa samim životom. Aušvic je pokazao da je svaka kultura promašena i da, ako se to moglo dogoditi u zemlji koja ima tradiciju filozofije, umjetnosti i znanosti, da to govori još više da duh čovjeka nije mogao sve to da prihvati, da promijeni. Svaka kultura nakon Aušvica, pa čak i svaka kritika je ništavna.

Taj teški pesimizam, ako se nadoveže i na ranije kafkanske stravičnije vizije i riječi drugih genijalnih intelektualnih kritičara evropske stvarnosti, mogao je da motivira najugroženije žrtve da traže i da nađu izlaz.

Proces osiromašenja Židova u Evropi, koji je započeo u XVIII stoljeću propašću Poljske monarhije, razvijao se takvom žestinom da je, iako je većina evropskih židova bila osiromašena do te mjere da je mogućnost obnove bila beznadna, 1920. godine antisemitska propaganda optuživala Židove da su monopolizirali svjetska bogatstva.

U vrijeme beskrajnih prodiranja i svojatanja prava ideologija na svjetsko gospodstvo, od kojih ni jedna nije sadržavala potpunu istinu, židovski filozofi i umjetnici oživljavali su interes za židovske vrijednosti da bi ovladali pomoću njih novijim shvaćanjima stvarnosti, kojima je kriza počela od Hegela i nastavljala se besperspektivno u nedogled.

Judaizam historijske sudbine i tradicije okreće se prema unutra i postaje judaizam lične vjere, tj. »egzistencijalni judaizam« Franza Rosenzweiga i Martina Bubera. Obojica su gradili svoje ideje na suvremenom izrazu hasidizma kojeg su našli u Galiciji i smatrali ga najautentičnijim duhom židovskog naroda. Franz Rosenzweig suradnik Heideggera, je svoj magnum opus DER STERN DER ERLÖSUNG (ZVIJEZDA SPASA) pisao u bitkama, bolnicama i u povlačenju nakon poraza na Solunskom frontu. U takovim

uvjetima pokušao je »fragmentarnu egzistenciju Židova« spasiti iz evropskog rasula »integralnom egzistencijom« poljskog Židova koja mu je do kraja života ostala krajnjim idealom čovjeka.

I u umjetnosti hasidistička paradoksalnost Marca Chagalla obogatila je slikarsku paletu svijeta. Rođen u Mogilevskoj guberniji u gradu Vitebsku 7. srpnja 1877. godine, doživljavajući jednakim intenzitetom i svoju rusku kao i židovsku bit uzdigao je obadvije u svom umjetničkom djelu na razinu općih čovječanskih vrijednosti. Još godine 1920. boraveći u Vitebsku, slika Židova koji leti nad gradom, ali to nije toliko kompromitiran lik Židova litalice, već nadstvarna legenda, koja negira fizičke zakone i racionalnu logiku, a iza koje se naslućuje magična pozadina života obavijenog patnjom i stradanjima.

Njegovo posljednje remek-djelo, tri goblena, rađena prema njegovim nacrtima, a koji su njegov dar državi Izraelu, treba da ukrase zidove parlamenta u Jeruzalemu. Sadržaj za ovaj rad uzet je iz Biblije. Jedan predstavlja »Mir« po knjizi proroka Izaije, glava 11, drugi »Izlazak iz Egipta«, II knjiga Mojsijeva, glava 14, 21, 22, a treći anticipira povratak u Jeruzalem. Chagall sebe smatra mistikom, a u te tapiserije utkao je sve svoje snove religioznog slikara. On je izjavio »ja sam htio da slikam kao što se dijete moli«.

I zaista, s tim tapiserijama kao da se desilo čudo. Nestao je Geto, zamrllost od tuge, skrušenost svakidašnjice i stravičan strah zbog nevidljive sudbine svijeta. Ovdje se povratilo vrijeme Mesije u kojemu nema sukoba između čovjeka i prirode, između čovjeka i čovjeka, pustinja je postala cvjetna dolina, jagnje i vuk počivaju jedan kraj drugoga, a mačevi su prekovani u plugove. Povratkom u Jeruzalem nastalo je novo stanje harmonije u kojem će kao što kažu proroci »zemlja biti puna poznanja Gospodnjeg, kao more vode što je puno« (knjiga proroka Izaije, glava 11, tačka 9).

Izražajna simbolika ovih tapiserija kao da je svojim tananim nitima satkala izraz najdublje kolektivne svijesti najtragičnijeg, najusamljenijeg i najmanje shvaćenog od svih naroda. Pogromi kozačkih hordi na ukrajinskim stepama, i mučilišta Evrope dali su novi impuls traženju apsolutnoga. Bal Šem¹², Pariza osvojio je srce svijeta, i svjestan opasnosti od totalnog genocida pred kojim stoji čovječanstvo, našao je put spasenja u jedinstvu i ljubavi.

2. novembra 1917. godine pismom ministra vanjskih poslova vlade Njegovog veličanstva, upućenim lordu Rotchildu, predsjedniku britanske cionističke organizacije, nazvani Balfourovom deklaracijom, ustanovljena je »u Palestini nacionalna domovina za židovski narod«. Formulacijom »u« umjesto ranije »iz« Palestine, stvorena je **domovina bez određenih granica**, što još do dana današnjeg stvara međunarodne teškoće. Prvi guverner Jeruzalema opisao je Chaima Weizmanna rođenog u »Shtetlu« Motl kraj Pins-

¹² Izrael ben Eliezar, nazvan Bal Šem (umro 1760) stvorio je dinamičan pokret na osnovi poljsko-židovskih društvenih nemira — hasidizam.

ka, koji je svojim svjetskim ugledom naučnika najviše pridonio donošenju deklaracije a budućnost cionizma vidio vezanu za trijumf zapadne demokracije, ovako:

»Kao govornik bio je uvjerljiv. Čak u engleskom, u hebrejskom, a najviše u ruskom, sa svom dinamičnom upornošću koju slaveni obično posvećuju ljubavi, a Židovi trgovini, koncentriran na ostvarenje Ziona.«¹³

Deklaracijom o nezavisnosti u subotu navečer petoga dana Iara 5708. godine, tj. svibnja 1948, proglašena je republika Izrael. Godina 1878. nakon toga, što je Rabbi Jochanan Ben Sakkai napustio Jeruzalem u lijesu. Prvi predsjednik privremene vlade republike Izraela bio je Chaim Weizmann. Tada 74 godine star, poluslijep, obrazovan u emancipiranoj zapadnoj Evropi, gdje je postao predstavnik židovske intelektualne tradicije, a ipak ostao osjetljiv za potrebe i aspiracije milijuna svojih anonimnih sunarodnjaka iz svojeg ruskog okruga. Ni u jednom čovjeku nije se bolje ogledala moderna odiseja Židova.

Od Bečkog kongresa prošlo je više od 150 godina i što je tada bila senzacija, sada Izrael ne silazi s dnevnog reda međunarodnih sastanaka. Na svim sredstvima javnih komunikacija dnevno gotovo da i nema barem koje male vijesti o nekom događaju, nekoj izjavi većeg ili manjeg državnika pa i najvećih velesila. Kao da je sudbina čitavog svijeta usko povezana sa sudbinom ovog naroda Izraela. A sada se našao još i jedan novi neposredan neprijatelj, ovaj puta čak i bliži po orijentalnoj i kulturnoj tradiciji i po semitskoj rasi, zajedničkom monoteističkom naslijeđu dviju religija, sličnosti u socijalnom i porodičnom životu, a to su Arapi. Interesantno je mišljenje velikog židovskog filozofa Martina Bubera, rođenog godine 1878, koji se do kraja svog života identificirao kao poljski Židov. Iako je u toku svoga života prihvatio atmosferu evropskog fin de siècla i bečkog Jugendstila, s 20 godina postao je cionista i bio je to do kraja života. Na univerzitetu u Frankfurtu predavao je židovsku filozofiju, a Njemačku je ostavio 1938. godine. Od te do 1951. godine bio je profesor socijalne filozofije na hebrejskom univerzitetu u Jeruzalemu. On je cionizmu i Izraelu pripadao iz savjesti i savjesno. Ali se Buberov nacionalizam kvalitetno razlikuje od ostalih. Zbog toga je interesantno njegovo shvaćanje. On je za vrijeme nacizma, kako tvrdi, bio prisiljen da pliva protiv struje unutrašnjih njemačkih događaja, a sa strujom vlastite židovske zajednice i njezinim duhovnim otporom. Ali baš taj duhovni otpor postavio je Buber opet na dva fronta, prema vani oduprijeti se napadu, a ipak prema unutra zadržati budnom samokritiku. On je upozoravao Židove u nacističkoj Njemačkoj da jednoj narodnoj predstavi reaktivno ne suprotstave drugu narodnu predstavu. »Mi nijesmo drugi primjer roda nacije, mi smo jedini primjer našeg roda. Mi smo Izrael«. Borio se i protiv židovske asimila-

13. izvor kao t. 1, str. 373.

lacije i protiv političkog cionizma. Tvrdio je »Kao historijski narod, biblijski Izrael nije ispred drugih. Izabran je ako sa svojim životom u ljudskoj zajednici ostvari izabranost«. Arapsko pitanje nije smatrao samo političkim pitanjem već istodobno, najdubljim dijelom samog židovskog pitanja. To će se riješiti kada cionisti postanu Židovi šire ljudske zajednice, i kada će doći do arapsko-židovske saradnje na mjesto hladnog ili vrućeg rata. Na njegovoj sahrani arapski studenti donjeli su svojem velikom prijatelju vijenac na grob. Jedinствен slučaj koji nije ostao bez odziva na ostali židovski svijet. Buberova filozofija egzistencionalizma, i bez obzira na židovski problem, otvara mnoge probleme koji tek traže daljnju razradu u suvremenoj filozofskoj misli. Svakako je njegov stav kao cioniste bio dugo vremena osamljen što ne znači da neće s vremenom dobiti više istomišljenika.

Izrael ima mnogo razloga da bude zadovoljan sa svojim uspjesima u izgradnji a i političkoj borbi. Ali on dijeli sudbinu drugih zemalja, ima probleme i teškoće koje su njegovim građanima jasne. Izgradnja modernog industrijskog društva jeste neizbježna i potrebna, i ona ima svoje djelovanje jednako na Jordanu kao na Rajni, Misisipiju i Volgi. Novo društvo s tehnikom, blagostanjem, slobodnim vremenom ne samo da nagriža religioznost ono je opasno i za duh pionirstva i idealizam kibuca poljoprivredne zajednice — duh koji je stvorio državu Izrael. Industrijska država rađa želju svagdje na svijetu za posjedovanje kao i smisao za udobnost i duhovni komformizam.

Izvanredna sposobnost historijskog židovstva, duhovni nemir i kritički impuls počinju propadati i pitanje je da li su proroci starog testamenta dizali svoj glas da bi Židove naučili suvremenom tehničarom načinu života koje se identificira s tzv. American way of life. Kibucin predstavljala samo 4% stanovništva, a industrijska civilizacija zahtijeva čovjeka druge vrste, visoko specijaliziranog stručnjaka koji djeluje efikasno, realno, pa i u službi nasilja.

I opet se dižu glasovi savjesti. Poznati sociolog George Friedmann, francuski Židov, u knjizi »Fin du peuple juif« postavlja pitanje: »Da li je židovski narod i židovski duh na tlu Izraela izvrgnut najtežoj opasnosti.«

Bilo bi neljudski željeti zadržati nemir židovskog duha, uz cijenu održavanja stare bijede. Izrael stoji pred zadatkom da traži vlastita rješenja. Još intelektualni nemir nije uništen, jer to ne dozvoljava ni stvarnost stalne ugroženosti.

Erich Fromm, u knjizi koja je nedavno izašla pod naslovom »Trebate da budete kao bogovi«, s velikim poznavanjem židovskih tradicija, ulazi u radikalnu interpretaciju starog testamenta i njegove tradicije. Brani tezu da je ideja Boga starih Židova i njihovih nasljednika konceptualizacija najplemenitijih ljudskih vrijednosti. a to bi bile: smisao za život kao problem, podvrgavanje svjetskih dostignuća duhovnim vrijednostima i gledanje na čovjeka kao

cilj a ne kao sredstvo. Prema tome bi religiozno iskustvo bilo ujedno i interpretacija života, a oslobođenje čovjeka bilo bi najviše u slobodi od Boga. Time bi čovjek postao vrhovni princip svih vrijednosti.

Herbert Marcuse, filozof nove ljevice, ne vidi više opasnost ugrožavajućeg barbarstva u neprijateljima civilizacije, već u civilizaciji samoj. Drugi period barbarstva nastupa nakon prvog u kojem se na civilizaciju napada izvana, sada nastupa vrijeme u kojem razvoj dolazi u čorsokak jednodimenzionalnosti, koja predstavlja propadanje razuma ne zbog nerazumnosti, već zbog odsutnosti duha.

I tako se proročke ideje dalje razvijaju, iako sudbina ljudi od duha može biti tragična, pa i sudbina samog duha, jer njegov put vodi nevidljivoj pobjedi. Ako pobjeda duha nikad nije bila dalja nego u sadašnjoj historijskoj epohi, doći će do mira na zemlji i u Izraelu prema možda najvećoj hebrejskoj pjesmi ovog stoljeća kada budu:

»Blaženi koji siju, a ne žanju,

jer to su oni koji putuju daleko.«

LITERATURA

1. Adorno W. Theodor: Negative Dialektik, Frankfurt a/m Zurkamp Verlag
2. Ahad Ha'am: Memoirs and Letters, Tel Aviv 1931 (hebrejski)
3. Ahad Ha'am: Selected Essays, Philadelphia 1912.
4. Ahad Ha'am: Ten Essays on Zionism and Judaism, London 1922.
5. Brod Max: Der Prager Kreis, Stuttgart 1968, W. Rohlhammer Verlag
6. Brod Max: Franz Kafka, New York 1947.
7. Buber Martin: Drei Reden über das Judentum, Frankfurt a/M 1915.
8. Buber Martin: Israel und Palästina — Zur Geschichte einer Idee, München 1968.
9. Buber Martin: Vom Geist des Judentums, Leipzig 1916.
10. Buber Martin: The Legend of the Baal Shem, New York 1955.
11. Ben Jichak Abraham (Sonne): Pjesme
12. Dubnov Simon M.: Geschichte des Chassidismus 2 sv. Berlin 1931/32.
13. Dubnov Simon M.: History of the Jews in Russia and Poland, Philadelphia 1946.
14. Ehrenburg Ilja: Das bewegte Leben des Lasik Roitschwanz roman prijevod Rhein Verlag, Zürich, Leipzig München.
15. Friedmann Georges: Fin du peuple Juif? Paris 1967, Gallimard Collection Idées
16. Fromm Erich: You shall be as Gods — A radical Interpretation of the Old Testament and its Tradition, Jonathan Cape
17. Getzler Israel: I Martov. A Political Biography of a Russian Social Democrat, Cambridge University Press, 1967.

18. Heine Heinrich: Sämtliche Werke, München 1925, Georg Müller, Verlag
19. Hess Moses: Rom und Jerusalem, Köln 1862.
20. Jaspers Karl: Die Atom-bombe und die Zukunft des Menschen Politisches Bewusstsein in unserer Zeit 1961, München
21. Keller Werner: Und wurden zerstreut unter alle Völker. Die nachbiblische Geschichte des jüdischen Volkes, München/Zürich 1966.
22. Liebeschütz Hans: Das Judentum im deutschem Geschichtsbild von Hegel bis Max Weber, Tübingen 1967. sv 17, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
23. Löwenthal Marvin: The Jews of Germany, Philadelphia 1944.
24. Mendelsohn Moses: Gesammelte Schriften, 7 sv., Leipzig 1843/45.
25. Marcuse Herbert: Der Eindimensionelle Mensch, Neuwied 1968.
26. Marx Karl: On the Jewish Question, London 1926.
27. Sachar M. Howard: The course of Modern Jewish History, Cleveland and New York 1958, The World Publishing Company
28. Rosenzweig Franz: Der Stern der Erlösung, Breslau 1933.
29. Scholem G. Major: Trends in Jewish Mysticism, Jerusalem 1944.
30. Silberner Edmund: Moses Hess, Geschichte seines Lebens, Leiden 1967.
31. Smolenskin Perez: Essays Vol 4, Jerusalem 1925/26
32. Herzl Theodor: The Jewish State, New York 1946.
33. Herzl Theodor: Old New Land, New York 1941.
34. Chaim Weizmann: Memoiren. Das Werden des Staates Izrael, Phaidon Verlag A. G. Zürich 1953.

ZIONISM AND ITS HISTORICAL BACKGROUND

Summary

The author puts forward the history of Jews in the East and West Europe to give data for better understanding of the zionist movement, which more and more influences also upon the development of international relations, and with regard to the partaking of Jews in the cultural heritage of Europe, also here strongly acts upon formation of social consciousness. The fate of this nation is closely connected with the fate of other nations it lives with. It has been specially shown their development in west Europe where paralelly with the creation of the national state has been made the assimilation of Jews. After the victory of the French Revolution they entered, out of their »ghettos«, into a new world of freedom, with less or more obstacles, to finish finally in the prisoners' camps of death.

In the East Jews firstly lived in Poland in the Jews communities which were formed into a great national federation, and after the division of Poland in 1795 they came into the Russian imperial state. On that territory the growth of population was big, so that at the end of the 19th century it grew up to five milion inhabitants, what was the largest number of Jews in Europe. The emancipation of Jews also here comes to some obstacles, but under the influence of a wider Russian acceptance of the western ideas it accepted an another character than it did in the west. The Russian Jews, who also wanted to break with the spiritual ghetto, they where different

of the German Jews who were possessed by emancipation; although they were humanists they wanted to create a modern Jew, what caused the restoration of national feelings. In Poland together with enlightenment the Jews' mysticism also developed, Hasidism which was a social revolt of poor Jews' workers, and which according to Martin Buber, the Jews', philosopher, reflected the authentic spirit of the Jews' nation. So on the ground of a cohesive ethnical group in the East Europe developed modern Jewish nationalism differing from the western one where it was only a reaction to antisemitism wherefrom it sought its way out.

In the zionist movement the two worlds, the East and the West, conflicted and finally reconciled to create their common country coming back to Jerusalem to create new harmony wherein, according to the Jewish tradition written in the book of the greatest Jews' prophet Izaia »the country will be full of Lord's marks, as the sea is full of water.

There exists danger of decay of special ability of the historical Judaism, because their spiritual uneasiness and critical impulse slowly dies in the contemporary life of technicism. Izrael stands in front of the task to look for its own solutions and voices of consciousness rise again.

Erich Fromm, Herbert Marcuse and many other representatives of the Jewish intellectual élite seek an outcome out of barbarism where the western civilization fell in because of their spiritual crisis and because of which the fate of people is uncertain, to affirm finally the victory of spirit also in the present historical epoch and so to create perspectives for future.

(Translated by S. Paleček)